

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

**ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ
ΤΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΒΑΜΒΑ**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

**ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ
ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΒΑΜΒΑ**

297

Γρηγόρης Καραφύλλης

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΠΕΡΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΟΥ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΒΑΜΒΑ

Θα μπορούσε κανείς εύκολα να αποδεχθεί την αφοριστική κριτική του Ε. Παπανούτσου, η οποία καταδικάζει το Ν. Βάμβα ως συγγραφέα "πολύ περιωρισμένης αξίας, ασταθή στις ιδεολογικές του προτιμήσεις και στις συγγραφές του αδιάστακτο εραμιστή". Στην αποδοχή αυτή θα μπορούσαν να συνηγορήσουν και τα παρατιθέμενα, από τον ίδιο το Βάμβα, στοιχεία για τον ερατισμό της ύλης στη συγγραφή του έργου του *Στοιχεία φιλοσοφίας*², τα οποία ο Παπανούτσος επιβεβαιώνει και στο *Εγχειρίδιον Ηθικής*³. Ο πολυσυλλεκτισμός που διαπιστώνεται στα δύο αυτά έργα οδηγεί πράγματι σε αντίφαση τις ερατισμένες απόψεις του Βάμβα με εκείνες που θεωρούνται ως προσωπικές του αντιλήψεις. Οι τελευταίες αυτές καταγράφονται στο πρώτο του έργο, *Στοιχεία φιλοσοφικής ηθικής*⁴ και είναι ελπιδοφόρες, αλλά δυστυχώς, έμειναν χωρίς συνέ-

- 1 Ε. Παπανούτσος, *Νεοελληνική φιλοσοφία*, Α', τ. 35, εκδ. Αετός Α. Ε., Αθήναι 1953, σ. 44.
- 2 Ν. Βάμβα, *Στοιχεία φιλοσοφίας συνταχθέντα υπό Ν. Βάμβα καθηγητού εν τω Πανεπιστημίω Ὁθωνος*. Εν Αθήναις εκ της τυπογραφίας Γεωργίου Πολυμέρη, 1838, σ. ιε'. - Πρβλ. και Παπανούτσος, *ό.π.*, σσ. 44 - 45.
- 3 Δημοσιεύτηκε το 1853, ερατισμένο από το προηγούμενο. Ο ακριβής του τίτλος είναι: *Εγχειρίδιον ηθικής, εν ω προσετέθη και σύντομος θεωρία μετά κανόνων της αναλυτικής και συνθετικής μεθόδου υπό του ιππότη Ν. Βάμβα, καθηγητού της φιλοσοφίας και ρητορικής εν τω Ὁθωνείω Πανεπιστημίω*. Εν Αθήναις 1853.
- 4 Κυκλοφόρησε το 1818 με τον ακριβή τίτλο, *Στοιχεία της φιλοσοφικής ηθικής υπό Νεοφύτου Βάμβα συνταχθέντα δια την φιλομαθή νεότητα των Γραικών*. Ενετίησιν, παρά Νικολάω τω Γλυκεί τω εξ Ιωαννίνων, 1818. Η Β' έκδ. την οποία χρησιμοποιούμε εδώ κυκλοφόρησε το 1845 με τον τίτλο *Στοιχεία*

χεια. Πάντως η αρνητική οπτική της συγγραφικής πλευράς του Βάμβα, μαζί με τις αντιστοιχιζόμενες αντιφάσεις, ενισχύεται επί πλέον και από τη ρητή διατύπωση του Κ. Θ. Δημαρά¹ ότι ο Βάμβας άλλαξε πολύ γρήγορα τις απόψεις του στο γλωσσικό, εγκαταλείποντας τον κοραϊσμό και τις συντεταγμένες του.

Αν εξαιρέσουμε την παραπάνω αστάθεια στο γλωσσικό, θα θεωρούσαμε, όπως δηλώσαμε ήδη, εύκολη την παπανούτσεια αποδοχή, γιατί στην περίπτωση αυτή θα διαχωρίζαμε από το συνολικό σώμα των λογίων του νεοελληνικού Διαφωτισμού μόνον τον Βάμβα και θα του επιρρίπταμε όλες τις αρνήσεις που κουβαλάει το σώμα αυτό, συγκριτικά πάντοτε με τους ερανοσθέντες Ευρωπαίους. Όπως τονίσαμε ήδη και αλλού², ο ερανοσμός αποτελεί κανόνα στη νεοελληνική φιλοσοφία και μόνον ο βαθμός και η ποιότητά του ποικίλλουν. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ακόμη ότι διακριτικό σημείο και κριτήριο της ποιότητας του γνωστικού και συγγραφικού επιπέδου των λογίων θα ήταν δυνατό να αποτελέσει η συνοδεία του ερανοσμού με τις παρατιθέμενες συμπληρώσεις και επεξηγήσεις, σχολιαστικές ή πρωτότυπες. Αξιολογικά λοιπόν στον Βάμβα δεν έχουμε κάτι ιδιαίτερο, πέρα από το γεγονός ότι ο ερανοσμός του γίνεται περισσότερο τυπικός και βιβλιογραφικά παραπεμπτικός, δηλούμενος δηλαδή ρητά, όπως το απαιτούσαν το σύγχρονο επιστημονικό πνεύμα και οι κανόνες συγγραφής των πανεπιστημιακών συγγραμμάτων. Αυτά κρίνουμε ότι μπορούν να εξαχθούν από τα γεγονότα. Σχετικά τώρα με τη συνέχεια των δυνατοτήτων που διαφάνηκαν στο πρώτο σύγγραμμά του, νομίζουμε ότι δεν είναι νόμιμο να ορίσουμε και να αξιολογήσουμε εκ των υστέρων τις προοπτικές τους.

ηθικής συνταχθέντα υπέρ της φιλομαθούς νεολαίας υπό του ιππότη Νεοφύτου Βάμβα καθηγητού της φιλοσοφίας και Ρητορικής εν τω Βασιλικώ Πανεπιστημίω Όθωνος, έκδ. δευτέρα, εν Αθήναις 1845. Έγιναν τρεις εκδ. ακόμη, όλες στην Αθήνα: το 1853, το 1860 και το 1872. Το βιβλίο αυτό είναι το πιο έγκυρο ποιοτικά και βρίσκεται στη γραμμή Κοραή. - Πρβλ. γι' αυτό Παπανούτσος, *ό.π.*, σ. 45 και Ν. Ψημμένος, *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, τ. Β', εκδ. Γνώση, Αθήνα 1989, σ. 22.

- 1 Κ. Θ. Δημαράς, *Δύο φίλοι. Κοραής και Βάμβας*. Διδακτορική Διατρ. Θεσσαλονίκη 1953, σ. 53.
- 2 Βλ. Γρ. Καραφύλλης, "Η Παιδαγωγία του Μοισιόδακα και η έννοια της Αγωγής", π. Τα εκπαιδευτικά, τχ. 27-28, σ. 181, σημ. 9.

Ο ιεροδιάκονος Νεόφυτος Βάμβας¹, ο οποίος ακολούθησε μια επίμονη και συστηματική παιδεία, επεδίωξε και κατάφερε σε όλη του τη ζωή να συνδυάσει τη μάθηση με τη διδασκαλία και τη θεωρία με την πράξη.

Κινούμενος μέσα σ' αυτό το πνεύμα και αποδεχόμενος την παιδεία ως μία αγωνιστική διαδικασία, τόσο από πλευράς των μαθητών όσο και από την αντίστοιχη των διδασκάλων, προέβη ταυτοχρόνως και σε απόπειρες αναιρετικές των απόψεων των άλλων, όπως συνέβη ήδη από το 1813 με την αντίκρουση των θέσεων του Βενιαμίν Λεσβίου για το βάρος και τη σύσταση του "θερμογόνου"². Ως άτομο που σπούδασε κυρίως φυσικές επιστήμες ξεφεύγει, ως ένα βαθμό, από τις πατριαρχικές και εκκλησιαστικές αντιλήψεις τη εποχής του, αποδεχόμενο τα πορίσματα των επιστημών και συνακόλουθα τον όγκο της νεωτερικής φιλοσοφίας. Αλλά οι απόψεις του, όπως τονίσαμε ήδη, τεκμηριώνονται πάντοτε σε συνδυασμό και παράλληλα με τη διδασκαλία, για τις ανάγκες της οποίας συγγράφονται, ουσιαστικά, και τα φιλοσοφικά του έργα.

Επί πλέον ο Βάμβας συνδυάζει την παιδεία με την ηθική, τονίζοντας ότι σκοπός της πρώτης είναι η φιλομάθεια, η οποία όμως πρέπει να συνδέεται με την αρετή, αφού προς αυτήν πρέπει

1 Στοιχεία για τη ζωή και το έργο του Βάμβα βλ. στην "Αυτοβιογραφία" του, π. *Εστία*, τ. 6 (1878), σσ. 545 - 548, στον Κ. Σουρία, *Νεόφυτος Βάμβας ή Λόγος εκφωνηθείς κατά την έναρξιν των δημοσίων εξετάσεων του Εν Ερμούπολει Γυμνασίου τη 12 Ιουνίου 1855*. Ερμούπολις 1855, (αναδημοσιευμένο και στο π. Πανδώρα, τ. 6 (1855 - 1856), σσ. 335 - 361 και 368 - 375), όπως και στους Spiridone Veludo, *Ricordo di Neophytos Vamvas, Venezia 1855*, σσ. 1 - 9, Κ. Άμαντο, "Νεόφυτος Βάμβας", π. *Ελληνικά*, τ. 7 (1934), σσ. 51 - 62, αναδημοσιευμένο και στον τόμο, *Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν 1566 - 1822*, εκδ. Ν. Καραβίας, Αθήνα 1976, σσ. 162 - 172, Κ. Θ. Δημαράς, *ό.π.*, *passim* και Ν. Β. Τωμαδάκης, "Ν. Βάμβας", *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, 1963, τ. 3, σσ. 577 - 579. Πρβλ. ακόμη και Κ. Κούρκουλας, *Λεύκωμα διδασκάλων του Γένους*, Αθήνα 1971, σσ. 141 - 142, και πιο ειδικά Στερ. Φασουλάκης, "Από την εκδοτική δράση του Ν. Βάμβα: Συμβολή στη γνώση της παραγωγής και της διακινήσεως του βιβλίου κατά τον ΙΘ' αι. (με ανέκδοτα κείμενα)", π. *Μνημοσύνη*, τ. 8 (1980 - 1981), σσ. 171 - 178.

2 Βλ. σχετ. Ν. Βάμβας, "Φυσική Διατριβή εις την απάντησιν του σοφού Βενιαμίν", π. *Ερμής ο Λόγιος*, τ. 3 (1813), σσ. 94 - 104. Η κίνηση των ιδεών και των επιστημονικών τεκμηριώσεων ακολουθεί και εδώ τη σύγχρονη τακτική των ανταπαντήσεων, βλ. για το συγκεκριμένο την αναπάντηση του Παναγιώτη Ζω ντανού Κυδωνιέως, λ "Φυσική Διατριβή εις την Απάντησιν του κυρίου Νεοφύτου Βάμβα", π. *Ερμής ο Λόγιος*, τ. 3 (1813), σσ. 168 - 177.

να τείνει η γενικότερη παιδεία. Η κατάρκτηση των γνώσεων και η άντληση από το πλαίσιο της συσσωρευμένης σοφίας μας διδάσκουν τις σχέσεις και τις αιτίες των φυσικών φαινομένων, όπως και τα απόρρητα του ηθικού κόσμου, και μας οδηγούν στην αληθινή ευτυχία, με πυξίδα το θεόδοτο *ορθό λόγο*¹. Αυτό προβάλλεται ήδη στο πρώτο του επιστημονικό σύγγραμμα, *Τα στοιχεία ηθικής*², όπου τονίζει ότι οφείλουμε να εκπληρώσουμε τα καθήκοντα προς τους άλλους κατά το θέλημα του θεού και του ορθού λόγου, γιατί μόνον έτσι θα ευχαριστήσουμε το Θεό και θα ζούμε, όσο γίνεται, ευτυχισμένοι. Η αντίληψη αυτή συμπληρώνεται και με την άποψή του ότι ο άνθρωπος συγκείμενος από ψυχή και σώμα οφείλει να εκπληρώνει τα καθήκοντα που αναλογούν και στα δύο αυτά μέρη και να αγωνίζεται να εξασφαλίσει ανάλογη ευτυχία και για τα δύο³.

Σε μία από τις πρώτες παιδαγωγικές του ομιλίες, όπως αυτή της Χίου, το 1820,⁴ δίνει επιγραμματικά τόσο τους σκοπούς της παιδείας όσο και τα οράματα των διδασκομένων και την αγωνία των διδασκάλων: "Το τέλος της παιδείας την οποίαν καθ' ημέραν διδάσκεσθε, είναι το ορθώς σκέπτεσθαι, το λογικώς ζην' εις τούτο αποτείνονται όλοι οι αγώνες της δημοσίου ταύτης Σχολής' τούτο προσμένει από σας η κοινή πατρίς, να σας ιδή πεπαιδευμένους

1 Ομιλία του κ. Ν. Βάμβα κατά την δημοσίαν εξέτασιν των μαθητών της Σχολής της Χίου την 7 - 1 - 1820.

2 Στοιχεία ηθικής, μέρ. Β' Κεφ. Ζ' (κατακλείδα).

3 Στο ίδιο, μέρ. Β', Κεφ. Δ' (στην αρχή)..

4 Στο απόσπασμα από την ομιλία Στη Σχολή της Χίου (1820), που αναδημοσιεύεται και από τον Κ. Κούρκουλα, *ό.π.* σ. 17, μπορούμε να δούμε τις βασικές κατευθύνσεις της παιδείας κατά τον Βάμβα. Ενδεικτικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε μερικές ακόμη ομιλίες από τους διάφορους παιδευτικούς χώρους από τους οποίους διήλθε και διδάξε ο Βάμβα. Για παράδειγμα: Ομιλία εις την ιεράν τελετήν της ενάρξεως των μαθημάτων του δημοσίου Γυμνασίου της εν Σύρω Ερμουπόλεως παρά του κ. Ν. Βάμβα επιστάτου των εκπαιδευτικών καταστημάτων της κοινότητος ταύτης. Τη 8 Οκτωβρίου 1833. - Ομιλία γενομένη εις την επίσημον ιεράν τελετήν της ενάρξεως του εν Πειραιεί σχολείου παρά του διδασκάλου κ. Ν. Βάμβα την 8 Νοεμβρίου 1836. - Λογύδριον εκφωνηθέν εις την ημέραν της εγκαθιδρύσεως του Πανεπιστημίου Όθωνος υπό του Ν. Κ. Βάμβα. - Σύντομος ομιλία εν τη διαδοχή της πρυτανείας την α' Οκτωβρίου 1844 υπό Ν. Βάμβα και Ν. Βάμβα καθηγητού της φιλοσοφίας και ρητορικής εν των Οθωνείω Πανεπιστημίω λόγος εκφωνηθείς εν τη πανδήμω εορτή των Τριών Ιεραρχών και οικουμενικών διδασκάλων, δαπάνη δημοσία τυπωθείς Αθήναι 1853. (Σχετικό κατάλογο βλ. στον Κ. Άμαντο, *ό.π.*, σσ. 60 - 61).

χριστιανούς, πολίτας τιμίους, άνδρας αγαθούς. Ταύτα λοιπόν, μαθηταί, φρονούντες πάντοτε, και υπέρ τούτων σεμνώς αμιλλούμενοι και αλληλους παρακελεύόμενοι, σπεύσατε εις το ένδοξον τούτο στάδιον να ευφράνετε Θεόν, πατρίδα, γονείς και τους υπέρ υμών αγωνιζομένους διδασκάλους". Αλλά το ορθώς σκέπτεσθαι και το λογικώς ζην προϋποθέτουν καλλιέργεια του ανθρωπίνου πνεύματος καθώς και "γυμνασιν και πρόοδον... προς τον θεϊόν σκοπόν του δημιουργού".¹ Επομένως ο άνθρωπος, φύσει κοινωνικός, δεν έχει άλλη δύναμη για το σκοπό αυτό πλην εκείνης του Λογικού και της γύμνασής του. Όπως διαφαίνεται λοιπόν, κανένας, από το άτομο μέχρι το έθνος, δεν μπορεί να ευτυχήσει του σκοπού για τον οποίο πλάστηκε, εάν είναι απαίδευτος, γιατί η παιδεία είναι το αληθινό και φυσικό αποτέλεσμα του λογικού, του οποίου ποιητική και δημιουργική αιτία είναι ο Θεός.²

Το παραπάνω πλαίσιο μπορεί να καταγραφεί ως το ηθικο-θρησκευτικό πεδίο, μέσα στο οποίο εντάσσονται οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Βάμβα, ενισχυμένες στη συνέχεια και από τις σχετικές τεχνικές της ανάγνωσης. Πρέπει όμως να μνημονεύσουμε από την αρχή ότι οι καταβολές του φιλοσοφικού στοχασμού του Βάμβα, μέσα στις οποίες ασφαλώς εντάσσονται και οι σχετικές με την παιδεία, αρύονται από δύο κατευθύνσεις: εκείνην της παράδοσης και εκείνην της ανανεωτικής κίνησης που προέρχεται από την ευρωπαϊκή διάνοηση³. Οι αντιλήψεις αυτές, και κυρίως εκείνες που αναφέρονται στην ορθή μάθηση, υποτάσσονται στις γενικές φιλοσοφικές αρχές του έμφυτου της Λογικής και του αισθήματος για το καλό και το κακό. Όχι μόνον η ηθική κρίση αλλά και η διαγωγή του ανθρώπου εξαρτάται από τις αληθείς ή ψευδείς ιδέες, από την πείρα, την ανατροφή, τη διδασκαλία και τα παραδείγματα⁴. Η

1 Ομιλία του κ. Ν. Βάμβα... την 7 - 1 - 1820, ό.π., σ. 3.

2 Στο ίδιο, σ. 4..

3 Πρβλ. σχετ. και Ε. Α. Μουτσόπουλος, "Ο Νεόφυτος Βάμβα και η θέσις αυτού εν τη ελληνική διανοήσει του ΙΘ' αιώνος", στον τ. *Επίσημοι λόγοι εκφωνηθέντες κατά το έτος 1969 - 1970*, τ. ΙΔ' εν Αθήναις 1971, σ. 269. Στην ίδια ομιλία γίνεται αναφορά και στα πνευματικά εφόδια του Βάμβα (θρησκευτικότητα, ελληνομάθεια, αποφυγή του σχολαστικισμού, προσήλωση στα νεώτερα επιστημονικά δεδομένα και εκτίμηση προς τη νεώτερη φιλοσοφική αντίληψη), σ. 272. Ο Μουτσόπουλος καταγράφει επίσης και τις τρεις βασικές πηγές του Βάμβα στην *επιστήμη*, τη *φιλοσοφία* και τον *ελληνισμό*, τους Louis - Jacques Therand, Francois Thurot και Αδαμάντιο Κοραή, (στο ίδιο σσ. 273 - 275).

διαγωγή όμως του ανθρώπου διαμορφώνεται με βάση την επιμερισμένη αλήθεια, η ταυτότητα της οποίας σημαίνει τη συμφωνία των ιδεών μας με τα πράγματα και ενισχύεται από την πείρα, το φυσικό δάσκαλο του ανθρώπου που αναπτύσσει το λογικό και τη φρόνηση, χωρίς όμως και να απολυτοποιείται ότι αυτή είναι παντού και πάντοτε ο κατάλληλος και τακτικός δάσκαλος¹.

Ειδικότερα, η διαγωγή καθορίζεται από την ανατροφή και γι' αυτό η τελευταία δεν πρέπει να αμελείται. Βέβαια, επειδή ο Βάμβας φαίνεται να αποδίδει παντοδυναμία στο τιμητικό χαρακτήρα των ανθρώπων-μια και υιοθετεί την άποψη ότι οι ανατρεφόμενοι δέχονται ακρίτως το πνεύμα και τη διαγωγή των ανατρεφόντων-προτείνει η ανατροφή να γίνεται συστηματικά και με την επίγνωση ότι οι γονείς οφείλουν να ξέρουν να μεταδίδουν αληθινές ιδέες και να προβάλλουν καλά παραδείγματα. Η ορθή άσκησή της εθίζει εν τέλει το πνεύμα από την παιδική ηλικία "εις το να συλλογίζεται και να πράττει καλά"². Επί πλέον στηριγμένη στη μετάδοση βασικών ιδεών από το οικογενειακό περιβάλλον, προσλαμβάνει ακόμη συστηματικότερο χαρακτήρα με τη συγκεκριμένη διδασκαλία. "Έργον του διδασκάλου", όπως γράφει ο Βάμβας, "είναι να μορφώσει το πνεύμα του μαθητού, να μεταδίδη εις αυτόν ιδέας ορθάς και αληθείς, να εγχαράξη εις την καρδίαν αυτού τα πρώτα αξιώματα της τιμίας αγωγής και ενί λόγω να καταστήση αυτόν ικανόν να προχωρή μόνος εις την απόκτησιν νέων γνώσεων, και να τελειοποιή την ηθικήν αυτού ζωήν"³.

Ο στόχος αυτός της διαμόρφωσης ενός θετικού πνεύματος που θα στηρίζεται στον ορθό λόγο και θα αναζητεί την αλήθεια, επιτυγχάνεται καλύτερα όταν και ο δάσκαλος λειτουργεί ως παράδειγμα κατάλληλο προς μίμηση, βοηθούμενος στο έργο του και από τους γονείς και την πολιτεία. Σε ένα σχολείο όπου ακολουθούνται τέτοιες προδιαγραφές μπορούν, πράγματι, να διαμορφώνονται μεγάλοι άνδρες⁴. Βέβαια στην ορθή διαπαιδαγώγηση δεν πρέπει να αποφεύγουμε και τη χρήση ως παιδευτικών μέσων των βραβείων και των ποινών,⁵ επειδή και αυτά συντελούν στην ορθή ανατροφή,

5 Ν. Βάμβας, *Στοιχεία ηθικής...*, 'εκδ. β', σ. 5.

1 Στο ίδιο, σ. 7.

2 Ό.π., σσ. 7-8.

3 Ό.π., σσ. 8-9.

4 Ό.π., σ. 9.

με την αμοιβή ή τις κυρώσεις, και τελικά επιβοηθούν την ορθή διδασκαλία, η οποία στηρίζει την κατάρτιση του λογικού, τη δεύτερη πηγή της ηθικότητας στον άνθρωπο¹.

Εξέχουσα θέση στον τομέα της μόρφωσης, και κατά συνέπεια της γενικής γνώσης, κατέχουν στον Βάμβρα και οι θετικές επιστήμες, ιδιαίτερα η μέθοδός τους. Ο Βάμβρας ορθώς πιστεύει ότι η εξέλιξη των επιστημών αυτών είναι συνυφασμένη με τις χρείες, καθυστερεί λόγω των αγνοούμενων σχέσεων των πραγμάτων, της γλωσσικής ατέλειας και της αντίστοιχης μεθόδου, κυρίως δε εξ αιτίας των επικρατουσών προλήψεων των λαών.²

Ο Βάμβρας επιμερίζει τη μέθοδο χρήσης των στοχασμών μας "εις μέθοδον ευρέσεως και εις μέθοδον παραστάσεως ή διδασκαλίας".³ Βέβαια, όσον αφορά στη δεύτερη, καταγράφηκαν και αναλύθηκαν οι σχετικές αντιλήψεις του, γι' αυτό και θα επιμείνουμε περισσότερο στην πρώτη. Αναλύει, λοιπόν, την παρατήρηση και το πείραμα που συνιστούν "την λεγόμενη αναλυτική μέθοδο", καθώς και τη σύναψη των λέξεων για την παράσταση όλης της έννοιας, που αποτελεί τη "συνθετική μέθοδο".⁴ Μεγάλη σημασία φαίνεται να δίνει στη συστηματική γνώση, η οποία όμως προϋποθέτει τη συστηματική μάθηση. Η γνώση έχει αφετηρία τη φυσική έφεση και γίνεται συστηματική με την κατάσταση σειράς αληθειών. Έτσι κάθε επιστήμη είναι σύστημα σειράς αληθειών, οι οποίες εξαρτώνται από μία αρχή. Η κατάκτηση της γνώσης επιτυγχάνεται καλύτερα με το συστηματικό "αναγιγνώσκειν" που προϋποθέτει εκλογή των καλύτερων συγγραφέων ενός γνωστικού αντικειμένου, ακριβή ανάγνωση και αποταμίευση στη μνήμη του ωφελίμου και του ορθού.⁵ Ο Βάμβρας τόσο στα *Στοιχεία φιλοσοφίας* όσο και στο αντιγραφικό *Εγχειρίδιον ηθικής*, δίνει λεπτομερείς κανόνες και κάνει ή αποδέχεται διατυπώσεις για την εκλογή, την ανάλυση, την κατανόηση, τη συσχέτιση και την ωφελιμότητα των έργων.⁶

5 Ό.π., σσ. 59-60.

1 Ό.π., σ. 11.

2 Ν. Βάμβρας, *Στοιχεία φιλοσοφίας*..., σ. δ'.

3 Στο ίδιο, σ. 324.

4 Ό.π. Πρβλ. και *Εγχειρίδιον ηθικής*, σσ. 97-100.

5 Ό.π., σσ. 324 και 86-87 αντίστοιχα.

6 Ό.π., σσ. 325-329 και 89-94 αντίστοιχα.

Καταδεικνύεται λοιπόν από τα παραπάνω ότι η μέθοδος είναι εντελώς απαραίτητη για την εύρεση και διακρίβωση της αλήθειας. Κατάλληλη μέθοδος είναι εκείνη σύμφωνα με την οποία προχωρεί κανείς πάντα από τα σύνθετα στα απλά με κατάληξη τη μία αρχή που περιλαμβάνει τη λύση του ζητήματος.¹ Ίσως, εδώ πρέπει να εξαρθεί περισσότερο το αρκετό εντυπωσιακό σημείο των απόψεων του Βάμβας για το σκεπτικισμό που πρέπει να μας διακρίνει όσον αφορά στα πορίσματα των ερευνών μας και στην οριστικότητα των αντίστοιχων συμπερασμάτων. Η αποδοχή του συμπερασιμένου και ιδιαίτερα η λύση ενός ζητήματος και η κατάκτηση ενός γνωστικού αντικειμένου πρέπει να χρησιμοποιείται ως βάση για την εξέταση νέων φαινομένων. Καταθέτει δηλαδή εδώ πράγματι, μια υποδειγματική θεμελίωση της επιστημονικής έρευνας και της επιστημονικής γνώσης.²

Αλλά στα δύο προαναφερθέντα έργα, ο Βάμβας δεν περιορίζεται μόνο στην απόκτηση των γνώσεων, παρά δίνει σαφείς οδηγίες - οι οποίες θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως συμπληρωματικές - και για τη διδασκαλία τους: σαφήνεια, απόδειξη της αλήθειας, ακριβείς ορισμοί, τεχνικές λέξεις, σαφή παραδείγματα, λογικές αποδείξεις, όχι διδασκαλία διχογνωμιών, πρόταξη των αξιωμάτων, διαίρεση και χωριστή διαπραγμάτευση των μερών, εξαγωγή συμπερασμάτων από προαποδεδειγμένες προτάσεις και αξιώματα ανήκουν στη λίστα των εντελλομένων για την ορθή διδασκαλία.³

Θα ήταν ίσως απαραίτητο ακόμη, να καταγράψει κανείς δύο βασικές ομιλίες του Βάμβας στο χώρο του Πανεπιστημίου, οι οποίες συναρτώνται, αναφερόμενες η μία στη φιλοσοφία και η άλλη στην παιδεία. Αληθής φιλοσοφία είναι για τον Βάμβα η επιστήμη της αλήθειας. Η αλήθεια όμως αυτή είναι θρησκευούσα και ό,τι αποκλίνει από την αντίστοιχη αντίληψη (όπως οι αντιλήψεις των Hobbes, Machiavelli, Spinoza, Voltaire, Hume, Helvetius κλπ.) απορρίπτεται. Γι' αυτό και ο ίδιος ταυτίζει την αληθινή φιλοσοφία με το Θεό και το χριστιανισμό.⁴ Η αντίληψη όμως αυτή, που ως ένα βαθμό είναι

1 Ό.π., σσ. 330-331 και 89-91 αντίστοιχα.

2 Στοιχεία φιλοσοφίας, σσ. 335-336.

3 Στο ίδιο, σσ. 336-338 και Εγχειρίδιον ηθικής, σσ. 97-100.

4 Ομιλία υπέρ της αληθούς φιλοσοφίας κατά την έναρξιν των μαθημάτων της χειμερινής εξαμηνίας του 1842 εν τω Οθωνείω Πανεπιστημίω υπό Ν. Βάμβα, σσ. 4-10.

σχηματική και τυπική, δεν φαίνεται να κυριαρχεί, όταν ο Βάμβας αναφέρεται στη συστηματική παιδεία. Η τελευταία πρέπει να συνδέεται με την ελευθερία, να υπακούει σε γενικές αρχές διαγωγής ή κρίσης, υπαγορευμένες από τον ορθό λόγο και επικυρούμενες από τη φωτισμένη συνείδηση. Τις αρχές αυτές πρέπει να τις μεταχειρίζεται κανείς στη ζωή ως βάσεις των μερικότερων των συλλογισμών και ως κανόνες των πράξεών του. Σύμφωνα με τις αρχές αυτές δέον να εκπληρώνει και τα καθήκοντά του προς το θεό και τον πλησίον¹. Έχουμε εδώ, μάλλον, μια πρόταση για εκλογίκευση των εκφραστών των θρησκευτικών ακροτήτων προς τη γραμμή της ταυτότητας της συστηματικής παιδείας, η οποία θεωρείται ως η ακριβής γνώση κάθε επιστήμης εκ θεμελίων, αντίθετα προς την επιπόλαια και άτακτη. Η παιδεία αυτή, συνδυασμένη με την αρετή και την ικανότητα, τονίζεται επαναληπτικά ότι μορφώνει άξιους άνδρες.²

Θα πρέπει, τέλος, να επισημάνουμε και να εξάρουμε την ορθοφροσύνη και την ελευθεροφροσύνη του Βάμβα, παραθέτοντας τον αφορισμό του ότι "ο βαθμός της αρετής και του λόγου εξήρτηται εκ της διαδόσεως της παιδείας και του φωτισμού"³ και ότι ο δεσποτισμός αντιτάσσεται στη λαϊκή εκπαίδευση, κατοχυρώνοντας μόνο για τις κυρίαρχες τάξεις τη δύναμη της παιδείας και αποκλείοντας από αυτή τους υπόλοιπους.⁴ Ιδιαίτερα ο φωτισμός που είναι αντιφατικός ως προς τις προηγούμενες θρησκευούσες φιλοσοφικές του αντιλήψεις και μας παραπέμπει στην έννοια του φωτεινού⁵ του

1 Σύντομος ομιλία εν τη διαδοχή της πρυτανείας την α΄ Οκτωβρίου 1844 υπό Ν. Βάμβα, σσ, 1-3.

2 Στο ίδιο, σσ. 3-4. Απόψεις διατυπώνει και για την παιδεία των αρχαίων Αθηναίων στο Λόγος περί προόδου και πτώσεως της Αρχαίας Ελλάδος, εκφωνηθείς εν τω Πανεπιστημίω Όθωνος την 20 Μαΐου 1844 υπό Ν. Βάμβα, εν Αθήναις, σσ. 17-18.

3 Εγχειρίδιον ηθικής, σ. 84. Πρβλ. και τις γενικές του απόψεις για την ηθική, τις οποίες συνδυάζει με τη φυσική θεολογία στο εκτενές σύγγραμμά του Φυσική θεολογία και χριστιανική ηθική νυν το πρώτον εκδίδονται υπό Νεκταρίου Κεφάλα, φροντίδι και επιμελεία Κωνσταντίνου Α. Παπαζή. Εν Αλεξανδρεία 1893.

4 Εγχειρίδιον ηθικής, σ. 84.

5 Για την έννοια του φωτεινού βλ. ενδεικτικά I. Kant, *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung*, Werke, 6, σ. 53 και G. Gusdorfist, *Les principes de la pensee au siecle des lumieres*, τ. IV στην πεντάτομη σειρά *Les sciences humaines et la pensee occidentale* Paris 1966-1972, σ. 293-310. Πρβλ. και τη σχετική ανάλυση

γαλλικού Διαφωτισμού "θέλει... προβιβάσειν αυτήν [την Ελλάδα] εις την πρέπουσαν λαμπρότητα και ευδαιμονίαν δια τα φυσικά της χαρίσματα· ο φωτισμός θέλει καθαρίσειν αυτήν από τα ηθικά μιάσματα της πολυχρονίου δουλείας, θέλει επαναφέρειν εις αυτήν την πολυτεχνίαν και καλλιτεχνίαν, θέλει εκριζώσειν από αυτήν και τας θρησκευτικάς καταχρήσεις, όσαι εισήχθησαν από την πολυχρόνιον δουλείαν και αμέλειαν της εκκλησιαστικής Ιεραρχίας..."¹

του Α. Μπαγιόνα "Ιστορικότητα της συνειδησης και το σύμβολο του φωτεινού", στο έργο *Η ιστορικότητα της συνειδησης στη φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού*, έκδ. Ολκός, Θεσσαλονίκη 1974, σσ. 132-157.

- 1 Ομιλία εις την εγκαθίδρυσιν των διδασκάλων του γυμνασίου της Ερμουπόλεως την 29 Σεπτεμβρίου 1835, εν Ερμουπόλει, σσ. 3-4.